

ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ 1921 р.

Протосавіцька Л.С.,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7131-3379>

Протосавіцька Л.С. Ліберально-демократичні цінності польської Конституції 1921 р.

Досліджуючи ліберально-демократичні цінності польської Конституції 1921 р., авторка з'ясувала умови за яких сформувалася польська держава в 1918 році. Загалом в статті досліджено всі розділи Конституції 17 березня 1921 р., здійснено постатейний аналіз основного закону польської держави.

Польська державність була відновлена унаслідок геополітичних змін за наслідками Першої світової війни, зокрема перемоги країн Антанти. Спираючись на гарантії, що містила дана програма Вудро Вільсона поляки відновили польську державу.

Польська держава у післявоєнний час зіткнулися з великою кількістю політичних, соціальних, господарських і психологічних проблем, які стали на шляху інтеграції земель і подоланні відставання від західноєвропейських держав.

З'ясовано, що Конституція від 17 березня 1921 р., на відміну від попередніх конституційних актів, закріпила чіткий розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову, проголошувала права і свободи громадян. В Конституції йшла мова про те, що верховна влада в республіці належить народу. Обидві палати парламенту – Сейм і Сенат – за Конституцією 1921 р. не були рівноправними. Конституційні повноваження давали можливість парламентові переглядати й змінювати конституцію.

Відзначено, що виконавча влада належала президенту разом з відповідними міністрами. Що стосується судової гілки влади, то вона належала незалежним судам. Конституція гарантувала для своїх громадян широкі права, а також визначала чітко коло обов'язків які кожен мав виконувати належним чином.

Відтак, на підставі проведеного аналізу авторкою з'ясовано, що Польська держава перейняла зразок демократичного устрою Франції, а в частині законодавчої діяльності також Веймарської Німеччини. Конституції Польщі увібрала в себе такі цінності як громадянськість та відповідальність громадянина, конституціоналізм, свобода слова, людська гідність, честь та толерантність, свобода совісті та справедливість, соціальний порядок та рівноправність.

Ключові слова: конституція, розподіл влади, президент, сейм, сенат, судова система, основні права і обов'язки громадян, польська республіка.

Protosavitska L.S. Liberal-democratic values of the Polish Constitution of 1921

Examining the liberal-democratic values of the Polish Constitution of 1921, the author clarified the conditions under which the Polish state was formed in 1918. In general, the paper examines all sections of the constitution of March 17, 1921, carried out an article-by-article analysis of the basic law of the Polish state.

Polish statehood was restored as a result of geopolitical changes following the First World War, including the victory of the Entente. Based on the guarantees contained in Woodrow Wilson's program, the Poles restored the Polish state.

The Polish state in the postwar period faced a large number of political, social, economic and psychological problems that stood in the way of land integration and overcoming the gap with Western European states.

It was found that the Constitution of March 17, 1921, in contrast to previous constitutional acts, established a clear division of power into legislative, executive and judicial, proclaimed the rights and freedoms of citizens. The Constitution stated that the supreme power in the republic belongs to the people. Both houses of parliament - the Seimas and the Senate - were not equal under the 1921 Constitution. Constitutional powers enabled parliament to revise and amend the constitution.

It is noted that the executive power belonged to the President together with the relevant ministers. As for the judiciary, it belonged to independent courts. The constitution guaranteed broad rights to its citizens, as well as clearly defining the range of responsibilities that everyone had to perform properly.

Thus, on the basis of the analysis conducted by the author, it was found that the Polish state adopted the model of the democratic system of France, and in terms of legislative activity also Weimar Germany. The Constitution of Poland incorporates such values as citizenship and responsibility of the citizen, constitutionalism, freedom of speech, human dignity, honor and tolerance, freedom of conscience and justice, social order and equality.

Key words: constitution, division of power, president, sejm, senate, judicial system, basic rights and responsibilities of citizens, the Republic of Poland.

Постановка проблеми.

Наявність власної Конституції є однією із суттєвих ознак суверенності держави. Закріплюючи суспільний і державний устрій, основні права, свободи і обов'язки людини й громадянина, організацію державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій і т. д. силою закону, вона визначає і розв'язує основні питання державного життя. Конституційні норми є критеріями легітимації політичних явищ і структур. Природно, що із відновленням і становленням державності, спостерігаємо серед першочергових завдань створення основного закону. Робота над його вирішенням є складною, адже він випишує засадові норми життя країни, її устрій.

На сучасному етапі становлення України як суверенної, демократичної, правової та соціальної держави важливим завданням є подальша демократизація її політичної системи та входження у європейську спільноту. Відтак велике значення має дослідження основних ліберально-демократичних цінностей різних країн в період їх державотворення, та можливості використання досвіду цих країн в процесі державотворення України.

Тому великої наукової цінності, пізнавального і практичного значення набуває історична практика відновлення незалежності Польщі у 1918 р., формування її державності у формі конституційної парламентської демократії на ґрунті березневої Конституції 1921 року.

Стан опрацювання теми наукової роботи. Дослідженням конституційних актів польської держави займалося чимало науковців. З поміж них в першу чергу слід назвати С. Стражинського [1]. Розгорнутий коментар березневої Конституції здійснили Ю. Семенський [2] та А. Перетяткович [3]. Дослідник М.Недзялковський у своїй праці висвітлив основні засади парламентської демократії березневої Конституції [4]. Практичні коментарі для громадян польської держави містили праці В. Яворського [5], Е. Дубановича [6] та А. Айненкеля [7]. На сучасному етапі дослідженням Конституції Польщі 1921 р. присвячені праці М. Калас [8], Я. Бардоха, В. Леснодорського та М. Петжака [9].

Мета статті полягає на основі залучених джерел та літератури здійснити постатейний аналіз березневої Конституції 1921 р., визначити ліберально-демократичні цінності Конституції Польської держави.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж визначити основні ліберально-демократичні цінності польської Конституції 1921 р. слід з'ясувати обставини в яких було прийнято, Конституцію, визначити умови в яких витворювалася Польська держава.

Польська державність була відновлена унаслідок геополітичних змін за наслідками Першої світової війни, зокрема перемоги країн Антанти. В програмі повоєнного облаштування світу - в «14-ти пунктах» Вудро Вільсона йшла мова про утворення незалежної Польської держави, яка повинна охоплювати всі території із беззаперечно польським населенням і якій повинен бути забезпечений вільний і надійний доступ до моря...» (Пункт 13 програми повоєнного облаштування світу) [10].

Спираючись на гарантії, що містила дана програма Вудро Вільсона поляки прагнули відновити польську державу в її історичних територіальних межах кінця XVIII ст.

На основі декрету “Про найвищу представницьку владу Польської Республіки” від 22 листопада 1918 р., що став фактично першою тимчасовою конституційною нормою незалежної держави, Ю.Пілсудський отримав найвищу владу в країні і став Тимчасовим Начальником Держави з правом скликання законодавчого Сейму, звільнення уряду, затвердження чи відміни урядових законопроектів і бюджету, призначення вищих посадових осіб тощо. Одночасно Тимчасовий Начальник Держави обіймав пост Верховного Головнокомандувача Збройних Сил Польщі. 28 листопада 1918 р. Ю.Пілсудський видає декрет “Про проведення виборів до Законодавчого Сейму” і водночас призначає вибори до Сейму на 26 січня 1919 р. Проголошені декретом принципи стали основою виборчої системи, що існувала в Польщі з невеликими змінами до 1935 р.

Січневі вибори 1919 р. до Законодавчого Сейму були першим етапом становлення відродженої Польської держави, який завершився прийняттям 20 лютого 1919 р. “Малої Конституції”, характерною рисою якої була її тимчасовість і неповність, відсутність принципу поділу влади. Разом з тим, з моменту прийняття “Малої Конституції” диктатура Начальника Держави була замінена системою, в якій Сейм становив найвищий орган влади і мав вирішальний голос. Це означало, що “Мала Конституція” запроваджувала демократичну систему парламентських урядів.

Міжнародне визнання Польської держави у 1918 р. великими державами та іншими країнами означало, що вона допускається до повноправної участі у міжнародному житті. Це підкреслювало факт відновлення державності, якої польський народ був позбавлений наприкінці XVIII століття.

Територія незалежної Польської Республіки формувалася від листопада 1918 р. до червня 1922 р. Внаслідок дипломатичних і військових зусиль Польща сформувалася як багатонаціональна держава. Національні меншини становили понад 30 відсотків її населення.

Становлення кордонів II Речі Посполитої фактично закінчилося в 1921 р. Через два роки Ліга Націй остаточно визнала східні кордони Польської держави. Внаслідок стабілізації кордонів у 1922 р. територія відновленої Польської Республіки становила 388,6 тис.кв.км. (52% території Першої Речі Посполитої).

В адміністративному відношенні вона була поділена на 17 воєводств. Територія країни складалася із земель, які попередньо належали трьом державам і відрізнялися за соціальним і національним складом, рівнем господарського розвитку, традиціями та ментальністю населення. Польща мала вузький вихід до Балтійського моря.

Польська держава була багатонаціональною країною, що створювало для її правлячих кіл проблеми політики щодо національних меншин. У державі проживало 65 % поляків, 16 % українців, 10 % євреїв, 5 % білорусів, 4 % німців, а також 1 % росіян, чехів, литовців та інших, разом узятих [11].

У соціально-економічному відношенні новостворена держава належала до середньорозвинених європейських країн. Тож у післявоєнний час правителі Польщі зіткнулися з великою кількістю політичних, соціальних, господарських і психологічних проблем, які стали на шляху інтеграції земель і подоланні відставання від західноєвропейських держав.

На момент здобуття незалежності економічна ситуація Польщі була складною. Воєнні руйнування і негоди спричинили спад виробництва в усіх галузях.

Франція та Великобританія всіляко підтримували Польщу, вважаючи її важливим чинником європейської політики на Сході, зокрема стосовно «санітарного кордону» проти більшовиків. Натомість Німеччина і СРСР негативно ставилися до Польщі, хоча й з відмінних міркувань. Керівники СРСР усвідомлювали роль Польщі як заборони проти поширення «соціалістичної революції» в Європу й намагались усіляко дестабілізувати внутрішню обстановку в ній. Німецькі правителі, маючи великі територіальні претензії до Польщі, вважали її штучним витвором, «сезонною державою».

Польща в процесі становлення своєї державності та формування і розвитку державно-правових інститутів в 1918-1921 рр. використала досвід Франції, Англії і США, а також й розвинула власний досвід державотворення, що базувалася на національних традиціях Конституції 3 травня 1791 р.

Конституція від 17 березня 1921 р., на відміну від попередніх конституційних актів, закріпила чіткий розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову, проголошувала права і свободи громадян, хоча принципи демократії, передбачені в ній з метою утвердження цивілізованої демократичної держави, тоді ще не могли бути втілені в життя. В Конституції йшла мова про те, що верховна влада в республіці належить народу. Обидві палати парламенту – Сейм і Сенат – за Конституцією 1921 р. не були рівноправними, оскільки Сенат не володів правом законодавчої ініціативи, був позбавлений права скликання Сейму і Сенату та створення надзвичайних парламентських комісій. Загалом Сенат та Сейм уособлювали собою законодавчу владу. Сейм складався з 444 депутатів, а сенат – 111 senatorів. Термін повноважень обох палат сягав п'яти років, а відлік починався з дня відкриття парламенту (стаття 11). Згідно з 21 статтею Конституції, впродовж усього часу повноважень депутати й сенатори користувались імунітетом [12].

Конституційні повноваження давали можливість парламентові переглядати й змінювати Конституцію. Право притягнення міністрів до парламентської й конституційної відповідальності надавалось лише сейму. Для здійснення фінансового контролю за всією системою державного управління була створена Верховна контрольна палата. Однією з форм контролю було висловлення сеймом згоди на оголошення президентом війни і укладення миру, а також запровадження надзвичайного стану, що запроваджувався Радою міністрів. Елекційні (виборчі) повноваження полягали у виборі сеймом і сенатом, об'єднаних у Національні збори, президента Речі Посполитої [13].

Виконавча влада належала президенту разом з відповідними міністрами (стаття 2 Конституції). Президент мав зреалізувати виконавчу владу через відповідальних перед сеймом міністрів (ст. 43 Конституції). Президент не міг належати ні до Сенату ні до Сейму (ст. 53); Президент вважався верховним головнокомандуючим збройних сил Польської Республіки, однак у випадку війни він не мав права керувати військом (ст. 46); саме президент представляв державу за кордоном, а також згідно Конституції від 17 березня 1921 р. він наділявся правом відряджати дипломатів за кордон (ст.48); саме президенту належало право заключати мир

та оголошувати війну (ст. 50): крім того до компетенцій глави держави належало виняткове право призначати суддів (ст. 76) [14].

Заслуговує на увагу той факт, що рада міністрів, як невід'ємна складова виконавчої влади, згідно з Конституцією, несла солідарну конституційну відповідальність за діяльність уряду (ст. 56).

Що стосується судової гілки влади, то згідно Конституції Польщі від 17 березня 1921 року, в Польщі судова влада належить незалежним судам (ст. 2); суди здійснювали правосуддя від імені Польської Республіки (ст. 74); Конституція гарантуючи права своїм громадянам регламентувала положення згідно з якими передбачалося: що затримати особу без письмового розпорядження суду не можна було більше ніж на 48 годин (ст. 97); нікого не можна позбавити суду, якому громадянин підлягає за законом (ст. 98) [13].

Заслуговує на увагу ст. 81 Конституції в якій йдеться про те, що судді не мають права судити про дійсність законодавчих актів, які прийняті належним чином. В такий спосіб унеможливлено втручання судової гілки влади у сферу компетенцій законодавчої влади. В конституції наголошувалося на тому, що право законодавчої ініціативи в республіці належить виключно уряду та сейму (ст. 10). Жоден закон не може набрати чинності без схвалення сеймом (ст.) [14].

Ведучи мову про ліберально-демократичні цінності березневої Конституції Польщі зазначимо, що в основі Польської держави мав лежати принцип широкого територіального самоуправління (ст. 3), при яких розпорядження влади були обов'язковими до виконання [15].

Конституція гарантувала для своїх громадян широкі права, а також визначала чітко коло обов'язків які кожен мав виконувати належним чином.

Так згідно основним законом держави, зокрема статті 12, передбачалося, що кожен громадянин Польщі має право користуватися всіма виборчими правами починаючи з 21-річного віку за винятком військовослужбовців. Право обирати зреалізовується особисто.

Бути обраним до Сейму мав право будь який громадянин, в тому числі і військовослужбовець, починаючи з 25 річного віку (ст. 13). Депутати вважалися представниками всього народу (ст. 20) [13].

Про демократичні засади Конституції свідчить і той факт, що засідання Сейму були відкритими. Кожен законопроект, що приймався Сеймом, мав передаватися на розгляд Сенату. Лише після схвалення Сенатом законопроект потрапляв на підпис президента. Закон вступав в силу після підпису президентом та оприлюднення в «Щоденнику законів». Крім того в ст. 38 Конституції наголошувалося, що жоден закон не може суперечити Конституції [14].

Право обирати Сенаторів в Сейм мав кожен виборець починаючи з тридцятирічного віку. Право бути обраними до Сенату могли особи, що мали право обирати в сейм а також військовослужбовці, яким на момент виборів виповнилося 40 років (ст. 36). Крім того в Конституції вказувалося, що ніхто не може бути одночасно членом Сенату та Сейму.

Найбільшу ліберально-демократичні цінність Конституції становлять статті що стосу прав та обов'язків громадян.

Польська держава не лише гарантувала основні права своїм громадянам. Згідно Конституції від 21 березня на всіх польських громадян покладался цілий ряд обов'язків. Так до основних обов'язків належали: вірність польській державі (ст. 87); обов'язок поважати законну владу (ст. 93); обов'язок поважати і шанувати Конституцію, закони та розпорядження польської влади (ст. 90); обов'язок нести військову службу (ст. 91); обов'язок нести суспільні повинності (ст. 92); обов'язок виховувати дітей як справжніх громадян вітчизни та дати їм початкову освіту (ст. 94); іноземці в Польській державі за умови користування правами як і громадяни зобов'язані були виконувати ті ж обов'язки, що і громадяни (ст. 95).

Поряд з обов'язками Конституція гарантувала для громадян повну охорону життя, свободи та власності (ст. 95); наголошувалося на тому, що всі громадяни перед законом рівні. В польській державі не визнавалися родові і станові привілеї (ст. 96). У статті 109 йшлося: «Кожен громадянин має право дотримання своєї національності, збереження і плекання власної мови і національних особливостей. Окрім того, закони держави забезпечували меншинам у Польській державі повний і вільний розвиток їхніх національних особливостей шляхом автономних об'єднань меншин за публічноправовим характером» [12, с. 102].

Висновки. Отже, на основі постатейного аналізу Конституції Польської держави ми можемо сказати, що Конституція 17 березня 1921 року містить в собі ліберально-демократичні цінності. В статті 2 основного закону країни зазначено, що носієм верховної влади є народ, що здійснює свою волю через обраний ним парламент. Відтак Польська держава перейняла зразок демократичного устрою Франції, а в частині законодавчої діяльності також Веймарської Німеччини. Березнева Конституція визнавала ідею представницької демократії і це стосувалося органів законодавчої влади. Представниками народу були обрані ним сейм і се-

нат. Згідно з березневою Конституцією 1921 р. Польща проголошувалась демократичною парламентською республікою з парламентсько-президентським устроєм.

Головний закон держави передбачив також принцип відповідального уряду (парламентаризм), оскільки відносини між органами законодавчої і виконавчої влади формувались на основі урядової відповідальності перед парламентом.

Отже, ведучи мову про ліберально-демократичні цінності які були закріплені в Конституції Польщі 1921 р. зазначмо, що в Конституції увібрала в себе такі цінності як громадянськість та відповідальність громадянина, конституціоналізм, свобода слова, людська гідність, честь та толерантність, свобода совісті та справедливість, соціальний порядок та рівноправність. Цей список можна продовжувати і продовжувати адже Конституції 1921 була одним з найпрогресивніших основних законів того часу.

Список використаних джерел:

1. Starzynski S. Konstytucja Panstwa Polskiego/ Starzynski S. Lwów, 1921. Т. II. 317 s.
2. Sieminski J. Jak prawie pisac (z powodu ustawy o zmianie Konstytucji z dnia 2.VIII. 1926 r.). Warszawa, 1926. 211 s.
3. Peretiatkowicz A. Rewizja Konstytucji polskiej i ordynacji wyborczej. Przegląd wszechpolski. 1925. 93 s.;
4. Nedziakowski M. Demokracja Parlamentarna w Polsce. Warszawa, 1930. 120 s.
5. Jaworski W. Ankieta o Konstytucji Polskiej z 17 marca 1921 roku. Krakow, 1924. 251 s.
6. Dubanowicz E. Rewizja Konstytucji. Poznan, 1926. 131 s.
7. Ajnenkiel A. Sejmy a konstytucje w Polsce 1918–1939. Warszawa, 1968. 132 s.
8. Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. 564 s.
9. Bardach J., Lesnodorski B., Pietrzak I. Historia państwa i prawa polskiego. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979. 654 s.; zo cl: Historia ustroju i prawa polskiego. Warszawa, 2003. 667 s.
10. 14 пунктів Вудро вільсона та їх роль у повоєнному облаштуванні світу URL: <http://14vudrovilson.blogspot.com/2015/12/14.html>
11. Історія Польщі URL: http://bookwu.net/book_storiya-polshhi_817/152_storiya-polshhi; Новіцька Ю.Й. Національна політика другої Речі посполитої URL: <file:///C:/Users/HP/Downloads/69115-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-143540-1-10-20160518.pdf>
12. Паславська Ольга Ярославівна. Становлення та конституційний розвиток Польської Республіки (1918-1939 рр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2006.
13. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 tekst URL: <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/12588/edition/11538/content?ref=desc>
14. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 : z uwzględnieniem zmian ustalonych ustawą z dnia 2 sierpnia 1926, zmieniającą i uzupełniającą Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 URL: <https://kpbcs.umk.pl/dlibra/publication/20057/edition/29688/content?ref=L2NvbGxY3Rpb25kZXNjcmlwdGlubi84OA>
15. Конституция Польской Республики (17 марта 1921 г. с изменениями по закону 2 августа 1926 г.) URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=742>